

OKENDOREN ERIOTZA.

«Euskal-erriaren-alde.»

LEYENDA PREMIADA CON CORONA DE PLATA EN LOS JUEGOS FLORALES
DE SAN SEBASTIAN DE 1883.

*Ainbeste seme eman zikuzan
Ichasorako zoliak.
Liorrerako ez gichiago
Gerrari bildurgarriak:*

ARRESE.

I.

Dama Maria de Lazkano, leyoaren ondoan zegoen.

Mayatzak, zeláyak loraz eta arbólak ostoz estali izan zituen, baño oraindik ozcho egiten zuen; orregatik sukaldea zegoen egur igarrez eta lodiz ondo ornitua.

Egun ortan asi zan goizean goiz euria, istan bat atertugabe. Uli-mendiko tontorretatik errékak amiltzen dira saltoka; zeru-go-yeen, argiya iltzen ari da; lurrean laño ubélak eta itzal béltzak ibarretatik eta ibai ertzetatik geldi geldi igotzendira, lurreko osoaren zuritasun eta urdintasun' guziyak borratu nayerz. Gau eta egun, batak bostearen kontra gogorkiro jazartu dute noski, eta eguna, bere etsaya garaitu diolako mundu onetatik ote badijoa, bere lots aundiya ezkutatzeko. Argi-guchitu arrek, argitasunaren azken agurra dirudi; echea, aizeak erabillia dardaraten dá, eta leyo zabaletatik sarzzen dira gelará ichaso aserretuaren orroi izugarriyak.

Bat batetan, neskame gazte batek atea idikíta, itz egin zuen onela:

—Andrea, andrea, berri ónak dakarzkít, berri ónak....

—Zer den, Praska, burutik jauziya aizan?

—Ez, andrea, ez; berri ónak dakarzkít....

—Noiz arte, emakumea, egongo aiz esanaz «berri ónak dakarzkít?» Esan itzan, hein betiko, berri oriek, nik jakin ditzadan.

—Nagusiya eldu da; *La Capitana* eldu da; portua, jendez batea dago; ango deadárrak! ango chalóak eta pozgarrizko ojúak! dénak, atsegíñez zoratúak, dirudite....

—Baiote? Ene Andre Birjiña Maria! nere senar maitea eldu da? Donostiyan dago? eta biotzak ez zidan ezer esaten! Zorionekoa milla eta milla bider gaurko eguna. Uste nuen, ez nuela iñoiz ikusiko! Urtétan aiñ aurreratua, eta ¡beti ichasoan! beti etsai amorratuen artean! Baño, egiya da, Praska aditu dedana? Nola, noiz artu den berri maitagarri ori?

—Ni neronek ikusi det, andrea. Joana nintzan Donostiara áurрак eskolatik ekartzera, eta ikusi nuen jende asko Portu-alderontz joaten zala. Eskuadra Errealaren ontzi bat, jendearen iritziyan, abiatzen zan Portu-barrurá.—Goazen, esan nien aurrái, ikus-zaletua, goazen ontzi ori ikusterá.—Gu portura eldu baño lenago, ontziyak aingúrak botarik zeuzkan. Mariñel batzuek, áurрак nork ziran ezaguturik, eskútik kendu zizkidaten, esanaz:—Oyen aitona orainche dator. Ots, eraman ditzagun ontzira; ongietorri obeagorik ezta izango segurki munduan On Antonioentzat.—Ala egin zuten, eta jendeak ikusi zituenean áurрак ontzi-barrurá sartzen, chaloka eta ojuka asi zan. Ni berriz, etorri naiz echera berorri berri oyek emateko.

Bazirudien serbitzari leyalak demborarik bidean galdu etzuela. Bore kopeta izerdiz eta euriyaz arras bustiya, eta asnase estutua zeuzkan; gónak ura chirrian zeriotea, aztal eta oñ narru-gorriyak loyaz zikindúak egon arren, zearó agertzen zuten Praskak echerà lembaitlen itzultzeko, naiz nekeari, naiz bide charrari etziola kasorik egin.

—Uste det, esan men Dama Mariak, nere biotza pozez lertzera dijoala. Diotenez, atsegíñak illtzen du; nóla ni, bada, orainche ni-teke bizi? Baño.... zer egin bear det? Porturájoango naiz? Ichedongo diot emen? Ichedoten badiot, zénbat oñaze datorren bitartenri! joaten banaiz, jende guziaren aurrean laztanduko gera.... Zer lots aundiya neretzat, atso gaiso bat naizelarik! Zer erbaltasuna arentzat, humanta bat dala.... Emen gelditzen naiz; estutuzaitte, biotza!

Gaba da; odeitzárrak goyea, laño béltzak lurean ikusten dira; illuntasuna alde guzietan. Leyo zabaletatik sartzen dira barrura euri-jasaren chirristak eta ichaso aserratuaren orro izugarriyak!

Echeko andreak agindu zion neskameari leyóak ichi eta argiyak piztu zitzala, baño eginbear ori bukatu baño lenago, Dama Mariak esan zuen:

—Ago isillik, Praska; ezten entzuten ots aundi bat urruti? Gizonen irrintzi, oju eta kántak dirudite. Begira, Donosti-alderá, begira!

Donosti-aldetik, argiera bizi bat ikusten zan; argiera hura geldigeldika aurreratzen zan *Manteo-tolareko* baserrirontz, eta argielkarrekin, oi-ezbezalako iskambilla bat zetorren; ala nola turmoya oñaztarrekin.

—Uste det, esan zuen neskameak, nagusiya datorrela. eta jendeak atzetik darraikiola.

—Bai, ori dá, Praska; ezten entzuten nóla oju egiten duten «*bizi dedilla Okendo?*»

¡Ikusgarri ustekabekoa! Emen atso zimurtúak; an, gizon azkárak; piska bat urrutiyago, neskach min-bérak. Zar eta gazte, chiki eta aundi, aberats eta pobre, arrantzale, nekazari, alogerari, soldadu, ichas-gizón eta baserritárrak ibiltzen, mogitzen, aurreratzen, zabaltzen ari dira, ichaso osdun eta naspillatuaren antzean. Oyetako askók, argi-sutiyak dakarzkite; jende-taldearen erdiyan, gizon bat, adiñean chit aurreratua, illargía baño zuriago, auldua, nekatua, lurrerontz makurtua, illdakoaren antzekoa, zaldiz dator. Bere kaparen toles-artétan ume bat dakar. Aurrak, buru-gorrichoa estalkitik atereaz, esan eragiten dio jendeari:—Begira, nolako kabia egin duen aritz ustelduan uso zuriyak!—Beste illobak, soldadu baten besoetatik musúak eskuz igortzen dizkio ingurutakóai, eta jendea zailantzan dago, zeñi geyago dio maitatzen, edo zar beneragarriari, arratsalde bat aomenaren eguzkiyaz gorritua dalarik, edo aurrai, egunsenti bat inozenziaren¹ eta esperantzaren intzazbustiya diralako.

II.

Arras luze et a zabala dá *Manteo-tolareko* baserriaren zualdea, baño ezin kabitu dira gau onetan onera bildu diran jendeak.

Maya ongí ornitua dago janariz; ardo-napartarra zagietatik dario iturriaren ura bezela, eta ikustekoa zan ¡bai! zenbat *Peralta-zale* bilduziran sukalde ortan.

Okendo, mayaren buruan eseri da; ezkuion, bere emaztea, ezkerrean bere illóbak ditu; dénak asetzen diraden bitartean, bi edo iru ogi-azal bustitzen ditu ardoan. Dama Maria izuturik, baño bere izu-

(1) Ogengabearen.

ikárák beregan gordeta, tristiró ikusten ditu, nóla senarraren aurpegiyan agertzen diran eriotza berealakoren aztárnak.

Bat-batetan dénak isildu ziran, eta Miguel de Horma, Iruña-seine kapitan aomen aundiko batek, esan zuen:—Jakín nai dezute nóla gertatu zan jazarra? Belarriyak idiki itzatzute ongi.

Zan egun bat eguzkirik gabea. Arkitzen eziran Franzia eta Inglaterrako ichas-aldéak; euri-autse-erre bat botatzen ziguten lañoak; ipar-aldeko aize bizi batek aurpegi eta eskúak autsikitzen zizkigun minki. Gure *La Capitanaren* bela apúrrak aizeaz erabilliyak, arrano erituaren egóak bezela dardaratzen ziraden: ontziaren soldadu eta mariñel guziyak aitonatuak giñirudien, gure buru eta aurpegíko illéak apar zuriz estaliyak giñituelako.

Bezperan, ogeita bat ontzi Españatar, eun eta amalau bajel Holandárren kontra, zortzi ordu eta geyago peleatu izan ziran gogokiró. Baño D. Lope de Hocés, bere jende geyenarekin, su eta garren artean biziya galdurik, eta etsayaren kopurua ain geyegía zalako, beste sei ontzi Españatar errendatuta, gure Armada sakabanatu zan, etsayari kalte aundia egin arren, bada ordurako, Holandárrak galdu zituzen ogei ontzi. Onela, laguntzarikgabe, geratugiñan ichaso genasi artan.

Bat-batean, isiltasuna urratu zuen boz batek:—¡Etsaya degu ezkerrentz!

Ichasoaren zabaltasun urdiña, mancha beltzaz estali zan. Ontzi holandárrak dira. Otso lapur, arrano arrapari, buzoka gosetien eran, belak aizez uanditurik, hereje madarikatu ayek datoz. ¡Gertaera arrigarriya! armada oso bat, ontzi baten kontra! Orduan, norbaitek esan zion On Antoniori, obe zala Dunasko portura itzulzea.—Ez beza nai Jaungoikoak—erantzun zuen On Antoniok,—nere aomena kutsutu dezadala billaukeri orrekin. Etsáyak ez dizkit ikusi nere bizkárrak oraindikan. ¡Mutillak, emen ill bear degu!—Armada Holandárrak ausarze sinisteziñ ori ikustean, arritu zan lazki, eta asi zan bere sutumpadi guziakin gure *La Capitanari* erasotzen. Burniyak airea illunduta, ontziaren inguruan dinbi damba egiten zuten sutumpak; ura igotzen zan zeruetaraño: gu, aparraren odeyen erdian, itsu eta górrak genbiltzan. Soldadu eta ichas gízónak infernuko kazkarabar hura ikusita, asi ziran ikaritzen, eta jachi ziran eskotillapera. Okendok oju bat egin zuen, ichasoaren orroari gañez egin ziena, eta ezpata narrugorritua eskuiko eskuian arturik, igeslarien ondoren eyen biótzak alaitzeagatik joan zan, eta asi zitzayen esaten onela:—«Adiskide maiteak! zergatikan iges egiten dezute? Zuen zañak ez daramate ya Españatarren odolik? Ah! zein erbal eta lacho

dan zuen gogo! Zortzi egun oraindik ez dira, etsai ori, agintari ori, bajel oriek ber-bérak, gure *La Capitanaren* aurrean, iges egin dutela. Begira, eztegu beste erremediorik peleatzea baitzik, bada eguzkiya ichasoaren barrurá eroriko dá errazago, ni bizitzen naizen bi-tartean iges egitea baño. Ikaratzen zaituzte illtziak? Ilko gera gure Erreligio Santua eskudatzeko; illko gera gure Errege eta Erreinua-ren izen ondradua azken mallará igo-erazitzeko. Asko gudari dirala diozute?... Obe; onela, gure loriaren lekuko geyago izango ditugu. Utzi bildurra; ea, aurrera, nere mutillak!»

Soldadu eta mariñelak itzaldi sututsu au, aditu bezain láster, eskotillapetik irtenda, itzuli ziran, nor bere tokiya betetzerá. Ikustekoa zan pesta hura! Burniya airean, illuntasuna zeruan, apar-zuriya haga ferdetan, mastillen sókak zart egiten, ontz oolak dardaritzen, berreun sutumpa sua botatzen, eta ichaso ezopeak bere orro izagurriarekin esaten: «emen dauzkat ura, odol guziya garbitzeko, ondarra gorpuz dénak obiratzeko.» Baño alper alperrik ziran etsayaren kemen guziyak. Gure *La Capitana* goaraitezgarriyak, Holandako Armadaren, geyena alderatu zitzaizkan ogei ontziak, galdu zituen. Holandárrak ikusirik beren indar guztiyak ezin azpiratu zuala gure bakarria erabaki zuan azken eraso emateko, abordatu bear zuala Okendoren ontzia. Orretarako paratu zituen *La Capitana*, Almiranta eta beste bi buke holandárrak. Baño, ¿zèr balio du beleak arranoaren parean? On Antoniok donario ederrean, bela apúrak izaturik, esan zuen:

—Geldi bedi bakoitza bere lekuan; piztu itzatzute méchak.

Etsaya, alboratu zitzaizgun bezin prest, Okendok deadar egin zuen:

—Su! eta deskarga lodi bat *La Capitanak* botaturik, Holandárrak ozka, ayezka, ojuka, birauka, muzinka, errenka, saungaka sakabatu ziran ichas-lambro-tartetan.

Zenbat chalo egin zituen jende ark, Hormaren itzaldia aditu me-nean, ezin esan liteke. Dénak así ziran deadarka:—Bizi bedi Okendo! bizi bedi *La Capitana*! Gure erritar aundiya bizi dedilla beti betiko!

Agure batzúek samurtasunez negar egiten zuten zokoetan, beren malkóak lotsagatik ez agiri nayeiz.

On Antoniok, Aralarko eta Hernioko elúrak baño aurpegi zuria-go zeukan. Keñúak eskúakin egin zituen, dénak isil zitezen; eta itz oyez esan zituen:

—Biotz biotzetik eskerrak ematen dizkizutet, oh lagun eta adis-kide kutúnak! Nik ere, asko maitatzen zaituztet. Etorri naiz beste eginkizunik gabe, nere azken agúrak zuei egitera. Ezdezute esan bear: «Bizi bedi Okendo;» itzala, autsa, ezereztasuna da gizona; aun-

diya izatea, Jaungoikotik dator. Ez nitzan izan ni, ez, Holandako eun ontzien, garailariya, ezpada Jaunaren esku guzialduna: aren laguntzarikgabe, ordu onetan, ichasoko arrayen janariya izango giñan. Eskérrak eman dizazkiogun, bada, Euskaldun baten bitartez, ainbeste aomen Españari Jainkoak eman nai izan diolako.»

Dénak belaunikatu ziran eta jayera irazekiarekin erreztatu zituzten *Aita gure* eta *Ave Maria* bat. Herida, Okendo jaiki zan eta esan zuen:

—Berandu dá; bigar goizean irten biar det Coruñarontz.

—¿Nola? Dama Mariak galdetu zion; Donostiatik alde egiteko asmoák dituzu? Ezin liteke; eriya zaude, argala zaude. Geldi zaitte emen, zure indar auldúak zuzpeltuarte.

Emazte leyalaren eta jende danaren ondo-esának, erreguak, eta negárrak alper alperrik ziraden. Ori Antonio eranzun zien leyatzen ziotenai:

—Agindu dit Erregek *La Capitana* eraman dezadala Coruñara, eta bear bada, nere obediencia progatuko det illaz. Baño uste det Jaungoikoak indárrak emango dizkidala, Coruñan sartu arteraño; gero....gero....ay! Atoz nere besoetara, atoz nere biotzeko Mariya, nere bizitza osoaren lagun garbiya, nere argiya, nere eztiya, atoz! ¡Zenbat aldiz ichasoko ekaitz eta jazarretan zure oroitzak distiatu zuen neretzako, artizarrak baño geyago! Atozte, zuek ere, áurrak! Musu bat.... eta beste bat.... eta beste bat.... eta milla, eta milla eman zayozkazute zuen aitonari... Euskaldun ónak izan zaiztezte... by ene! nai nuke ill emen! Agur nere aragiaren eta ezúrren zatiyak!... Agur, Euskal-Erriya!

Itz oiek esanda gero, irten zan Okendo; hi malko agitz lodi begietatik zerizkanak, ezkutatu ziran aurpegiko ille zuri-zuri artétan. ¿Nork ikusi du leoi portitza negar egiten?

—Ah gizajoa! dio Dama Mariak; eztet ikusiko sekulan.

—Aitona itzuli dedilla laster; eztegu nai joan dedin, diote Burrak.

Bitartean, Okendo abiatzen da portura; jendea dijoa bere ondoren; pozaren irrintz eta kántak mututu dira; beinik bein, «Viva Okendo» batek, gauaren isiltasuna austen du. On Antonio triste dijoa Portu-alderontz. Zerua, atertu dalarik, izarratua dago; izar ayek, Okendoren koroaren arturgiyak dira.

III.

Illabete bat igaro zan.

Corpus-Cristi eguna dá,

Coruñaako ezkilldorreak, errepikatzen daude. Echeen balkoyetan ikusten dira damacho edérrak, aur aláyak, zaldun galántak, dénak lumaz, sedaz, urrez, terziopeloz eta beste asko gauza baliosoz ederkiki apainduák; karriketari, emendik ará, behetik. gorá, jira-biriatzen ari dira baserritárrak, itzulamilka, bulzaka eta ipurkadaka leku on bat artu nayezen, prozesioa ondo ikusteko. Noizik bein, jende-taldeak kayaren ondoan zegoen eche aundi baten aurrean, gelditzen dira, eta goardia ematen duten ichas-soldadúai, zerbait galdetzen diete, eta erantzuerari aditzean itzultzen dira zeruari begiratuaz eta aurpegi tristeákin.

Sart-gaitezen echera. Gela aundi bat, illuna; bazterrean oe bat; oean, eri bat; oen gertuan, apaiz bat; eriazen eta apaizaren urrutiyago, argi bat niai-gailean ipiñia; orra, zer topatzen degun echean.

Ezpañ zuriyak; sudur zorrotza; kopeta izerdi etaz bustiya; masállak igor eta ubeldúak; asnase estua ditu eriyak; eriotza berealasekoaren aztárnak agertzen ditu bere aurpegi ansiatuak. Illtzen dagoana, On Antonio Okendokoa da; apaiza, Aita Gabriel de Henao, kondairazalle famatsua.

On Antoniok begiyak idiki zituan, eta Aita Henaori galdetu zion:
—Zer esan dute sendagiñak?

Aita Henaok zizpuru bat eginzuen, baño itz bat erantzun-gabe.

—Esan zadazu, arren, egiya. Badakizu, hita, eriotza asko aldiz ikusi dedala nik gertuan. Ez nau bada batere ikaritzen.

—Samiña da egiya, baño ona. Sendagiñak diotenex, laster ikusiko dezue Jaungoikoa; laster irtengo zera mundu negargarri onetatik.

—Ah! aiñ urrean dago eriotza?... Nere Jaungoikoa, *zure naya, zeruan bezala, lurrean ere egin bedi.*

—Beti aundiya zera, On Antonio! Nik, gure salbatzallearen ize-nean, diotsut: *zorionekóak negar egiten dutenak, bada poztúak izango dira.*

—Aita, ez nago oraindik sensurik-gabe, eta nai det artu azken-oleazioa beriala. Aita, lagun nazazu Sakramentu konsolagarri orrekin.

Olio-santúak erakarri zituen Aita Henaok, eta Okendoren lagunak, *La Capitanaren* soldadu eta agintariyak, sartu ziran gelara; dénak zeramazkiten kandela irazekiyak eskuetan. Ichas-gizon ayek, aizez, ekaitzez, eguzkiz eta perillez gogortúak egon arren, beren ezpañak autsikitu zituzten ez sollozatzeko.

Azken-oleazioa artu ondoren On Antoniok esan zuen:

Aita, mesede aundi bat eskatzen dizut. Urkamendira eramaten dutenai ere, beren azken gogoia egiten dieztee.

—Esan zazu nai dezuna. Guziyak emen gaude zu serbitzeko, ala arimaren gauzetan, nóla gorputzekoetan.

—Badakizu, aita, ogeita bost egun oyetan sukarrak odola irakin egin didala. Egariyak itotzen nau; barruneko suak kiskaltzen dizkit errayak. Agonia luze onetan, gogo bat bakarrik izan det, gau eta egun; ur preskoa edatea. Sendagiñak debekatu zidaten, esanaz, ur-preskoak kalte aundia egingo zidala. Orainche, iltzera noa, eta ez ur-preskoak eta ez beste gauzarik kalte aundirik ezin egin dizadake. Eman zadazu, arren, azken pozkida ori.

Aita Henaok, bertatik, eskeñi zion baso bat urez betea.

—Ah! zorutzen ari naiz! Ur-preskua, ur garbiya!... Euskal mendietako ura dirudi. Uraren bitartez, mendi berdéak, baserri zuriyak, baso orritsúak, nere biotzeko Manteo-tolareko echea dakuskit... Atoz, ur konsolagarriya, ur opatua, ur benedikatua!

On Antoniok artu zuen edan-ontzia, eta alderatu zuen ezpañetara; baña edan baño lenago, eskua beeratu, eta esan zuen:

—Zer? gure Salbatzalleak kurutzean «egarri naiz» esanaz, Judu zatárrak eman zioten beazunez nastutako ozpiña edateko, eta pekatari aundi bat naizelarik, emango diot nere buruari zeru eta lurraren jabeak izan ez zuen atsegiñ au?

Eta botatu zuen edan-ontzia lurrera, non puskatu zan o sotoro.

—Ah, On Antonio, berriz eta berriz esango dizut Salbazallearen agintz eztiya; zorionekoak negar egiten dutenak, bada poztúak izango dira.

Une onetan, prozesioa Elizatik sorturik, Flandesko Eskuadra Errealaren sutumpak, asi ziraden disparatien, eta eche osoa dardaratu zan. On Antonio oean eserizan, eta eriotzaren zotifnez ya larritua, deadar egin zuen:

—Etsaya dator... ¡ichas-gizónak, nigana!... La Capitana perillean dago... ez dizkio ezarriko bere atzapárrak... prest zaude.... para itzatzu sutumpak... gure alde Jaungoikoa badegu... aurréra mutillak... Bizi dedilla España... aurrerà...aurre....

Baño ezin zezakean bukatu: azken ansiyak estutu zuen eta erori zan burupe-gañera. Jesu-Cristo gurutziltzatuaren imajiña bat albo-ratu zion Henaok. Musu eman zion, eta ill zan.

—Jaúnak, On Antonio Okendokoa ill da—esan zien gelakóai Aita Henaok. Ill da Santuen gisan ¡zorion aundi bat gerrari batentzako!

.

Orra, *Jaungoikoaren* eta *Fueroen* arbolaren azpian jayo zan baten bizitza eta eriotza.

¿Zeñ izango dira guréak, Euskaldun-gaztelatárrak?

ARTURO CAMPION.

EUSKALDUNAK ETA KARTAGOTARRAK

AZALKAYA: «*Euskaldunak, beti Euskal-errira.*»

POESIA PREMIADA CON UN **OBJETO DE ARTE** EN LOS JUEGOS

FLORALES DE SAN SEBASTIAN DE 1883.

I.

¿Nondikan datoz, Auñemendi-
Entzuten diran soñuak? (yan'¹
¿Ote dirade Kantaauriako
Itsasoaren orruak?
¿Mendi-tartean bizitzen diran
Pizti gaizkiñen marruak?
¿Aize-bunbada, zugaztiyetan
Dabillenaren chistuak?

Soñu oyekin izuturikan
Bazkatzen zeuden ardiyak,
Zelaiyetatik salecheetara
Nasdiro datoz guztiyak;
Ala bildurtzen dira, gañean
Aditutzean turmoiyak;
Ala marruaz sentitutzean
Basoetako piztiyak.

Bañan ez dira turmoi-dumbotsak;
Ez dira pizti-marruak;
Osgarbi daude, chimistik gabe,
Arrayo-toki² goituak;
Isill-isillik mendi-tarteko
Piztiyak dauden lekuak;
Egoi-aldetik urbiltzen dira
Len entzun diran oyuak.

¡Jaiki guztiyak! ¡armatu danak
Geziak arin prestarik!
¡Armatu danak, Euskal-Erriyan,
Irrintziagaz bildurik;
Begira martitz,³ atzerritarrak
Beren etzauntzak arturik
Ibai-ertzean, zelai galantak
Guztiyak dendaz beterik.

(1) El Pirineo.—(2) La región del rayo.—(3) Soldados.